

บทที่ 11

ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์

จุดประสงค์การเรียนรู้

1. อธิบายความสำคัญของมนุษยสัมพันธ์ต่อการนิเทศการสอนได้ครบทุกประเด็น
2. ระบุหลักธรรมที่สร้างมนุษยสัมพันธ์แก่มวลมนุษยชาติได้ 3 หลักธรรม
3. อภิปรายลักษณะของผู้มีมนุษยสัมพันธ์ตามหัวข้อที่กำหนดให้ได้
4. สรุปวิธีสร้างมนุษยสัมพันธ์ในการนิเทศการสอนได้เป็นข้อ ๆ

ทักษะมนุษยสัมพันธ์ เป็นทักษะสำคัญสำหรับผู้นิเทศก์ ที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการนิเทศการสอน เพื่อใช้งานนิเทศดำเนินไปอย่างได้ผลดี ผู้นิเทศก์และผู้รับการนิเทศต้องมีความคุ้นเคย สนับสนุน ไกล่ลัด ใ่วางใจ ศรัทธา ซึ่งกันและกัน ความรู้สึกที่ดีต่อกันจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อบุคคลทั้งสองฝ่ายศึกษากันและกัน

ความหมายของมนุษยสัมพันธ์

มนุษยสัมพันธ์เป็นเรื่องที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของมนุษย์ การสร้างความเข้าใจอันดี เพื่อให้เกิดความรู้สึกที่ดี เกิดความพอใจ รักใคร่ การที่คนเราจะทำงานด้วยกันได้ต้องอาศัยพื้นฐานความรัก ความเข้าใจ อันดีต่อกัน เมื่อความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วก็จะเกิดความรู้สึกอยากช่วยเหลือ สนับสนุน ให้ความร่วมมือ ด้วยความเต็มใจและจริงใจ มนุษยสัมพันธ์เน้นเรื่อง การศึกษาระหว่างมนุษย์ ซึ่งต้องทำความเข้าใจคนอื่น รู้จักคนอื่น มีศิลปะในการอยู่ร่วมกับคนอื่น ทำงานร่วมกับผู้อื่น ถ้อยที่ถ้อยอาศัย รู้จักอดทน ชมใจ ให้อภัย

มนุษยสัมพันธ์ คือความรู้เกี่ยวกับบุคคล และพฤติกรรมของบุคคลในสังคมตั้งแต่ครอบครัวจนถึงหน่วยงานใหญ่ ๆ สิ่งแวดล้อมและบรรยากาศเป็นส่วนสำคัญที่มีผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนในองค์กรด้วย มนุษยสัมพันธ์คือการรวมคนให้ทำงานร่วมกัน ในลักษณะที่มุ่งให้เกิดความร่วมมือการประสานงาน ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมาย

มนุษยสัมพันธ์สามารถเรียนรู้ได้ มีแนวทางสำหรับการฝึกฝนอบรมมีหลักการ หลักมนุษยสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิธีปฏิบัติ ความแนบเนียน (tact) ความสามารถที่จะทำตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ เป็นเรื่องของศิลปะในการติดต่อสัมพันธ์กับคนทั่วไป ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า ทำอย่างไรคนอื่นจึงจะเกิดศรัทธาต่อตัวเรา มีความเชื่อ ยอมปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจและพอใจ

การศึกษามนุษยสัมพันธ์

การศึกษามนุษยสัมพันธ์ทำได้ 2 ทาง คือ.-

1. การศึกษาทางทฤษฎีจากวิชาจิตวิทยาสังคม จิตวิทยาวิเคราะห์ สังคมวิทยา และวิชาทางสังคมศาสตร์ด้านต่าง ๆ เพราะวิชาเหล่านี้ให้ความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของบุคคลในสังคม และการดำรงชีวิตของคนในสังคมในแง่ที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น
2. ศึกษาทางปฏิบัติ โดยการพิจารณาศึกษาถึงรูปแบบของสังคม วัฒนธรรม ประเพณี กิริยามารยาทที่บุคคลประพฤติปฏิบัติอยู่ในสังคมใดสังคมหนึ่ง การศึกษาในแง่นี้ ส่วนใหญ่ศึกษาจากประสบการณ์ ความจริงที่เป็นไปในสังคม แนวทางการดำเนินชีวิต ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ของกลุ่มชนนั้น ๆ

ความสำคัญของมนุษยสัมพันธ์

Davis (อ้างจาก ชาร์ มณีศรี, 2538) กล่าวถึงความสำคัญของมนุษยสัมพันธ์ ไว้ 4 ประการ คือ

1. เกียรติยศศักดิ์ศรีของบุคคล (Human Dignity) เราต้องการให้คนอื่นปฏิบัติต่อเราเช่นไร เราจะต้องปฏิบัติเช่นนั้นกับคนอื่นก่อน ทุกคนมีเกียรติยศเท่าเทียมกัน จึงพึงระวังการปฏิบัติตน
2. ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Difference) บุคคลแต่ละคนต่างจิตต่างใจ ย่อมมีความแตกต่าง ไม่เหมือนกัน เหมือนคำพระที่ว่า “นานาจิตตัง” การทำความเข้าใจสภาพธรรมชาติของคนได้ จะทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ ให้อภัยข้อบกพร่องของแต่ละบุคคล

3. การให้ความสนใจซึ่งกันและกัน (Mutual Interest) โดยธรรมชาติของมนุษย์มีความต้องการเป็นพื้นฐานที่จะอยู่ร่วมกัน ร่วมมือกันทำงาน มีความสัมพันธ์อันดี ให้ความสนใจซึ่งกันและกัน เช่น คนที่อยู่ในชนบทจะรู้จักกันเป็นการส่วนตัวมากกว่าคนในเมืองใหญ่ ๆ

4. แรงจูงใจ (Motivation) เพื่อประสิทธิภาพของการทำงาน ความสมานสามัคคีในหมู่คณะเป็นเรื่องที่ทุกองค์กรให้ความสำคัญ วิธีการที่จะทำให้คนร่วมแรงร่วมใจเป็นเรื่องที่ต้องใช้เทคนิคด้านการนำมากกว่าที่ใช้อำนาจหรือใช้คำว่า "ใช้พระคุณมากกว่าพระเดช"

หลักธรรมที่สร้างมนุษย์สัมพันธ์

ฉราวาสธรรม 4 คือ ธรรมสำหรับฉราวาส หรือหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ประกอบด้วย (พระธรรมปิฎก, 2538, 135)

1. สัจจะ คือความจริง เป็นคนพูดจริง ทำจริง จริงใจ มีความซื่อสัตย์ และซื่อตรง
2. ทมะ คือการรู้จักการฝึกนิสัยควบคุมจิตใจ เพื่อฝึกหัดตัดนิสัยในการแก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา
3. ขันติ คือความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยัน หมั่นเพียร เข้มแข็งไม่หวั่นไหว ไม่ท้อถอย มั่นคงในจุดหมาย
4. จาคะ คือความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ มีจิตใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัวเอง

ทิส 6 หมายถึง บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคม ดุจทิสที่อยู่รอบตัว

1. ทิสเบื้องหน้า คือ ทิสตะวันออก ได้แก่ มารดา บิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เราก่อน

ก. บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ดังนี้

1. ท่านเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ
2. ช่วยทำการงานของท่าน
3. ดำรงวงศ์สกุล
4. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ข. บิดามารดายอมอนุเคราะห์บุตร ดังนี้

1. ห้ามปรามจากความชั่ว

2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
3. มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในโอกาสอันควร
4. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
5. หาคู่ครองที่สมควรให้

2. ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครู อาจารย์ เพราะเป็นผู้ประสพความรู้ ควรแก่การบูชาคุณ ดังนี้

ก. ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ ดังนี้

1. ให้การต้อนรับ
2. เข้าไปหาเยี่ยมเยียนเพื่อปรึกษา รับคำแนะนำ
3. ใฝ่ใจเรียน เรียนด้วยความรักและศรัทธา รู้จักฟังให้เกิดปัญญา
4. ปรนนิบัติ ช่วยบริการ
5. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เรียนเอาจริงเอาจัง

ข. ครูอาจารย์ยอมอนุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้.-

1. ฝึกแนะนำให้เกิดเป็นคนดี
2. สอนให้สิ้นเชิงไม่ปิดบัง
3. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจน
4. ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
5. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศโดยการสอนการฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในการดำเนินชีวิตต่อไป

3. ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตร ภรรยา

- ก. สามีพึงบำรุงภรรยา
- ข. ภรรยายอมอนุเคราะห์สามี

4. ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ผ่านพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุผลสำเร็จ

ก. ควรบำรุงมิตรสหายด้วยการแบ่งปันสิ่งของ พุดจาติมีน้ำใจช่วยเหลือ ซื่อสัตย์จริงใจ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

ข. มิตรสหายยอมอนุเคราะห์ตอบโดยการช่วยป้องกัน รักษาเมื่อเพื่อนประมาท พึ่งได้ ไม่ละทิ้งยามทุกข์ยาก และนับถือกัน

มิตรเอ๋ย มิตรดี
ควรคบเป็นที่ เสน่หา
ทุกข์นั้นสร้างชา เร็วพลัน
ยามสุขมิตรเพิ่ม เสริมสุข
ปรีมปลุกดวงจิต หฤหรรษ์
มิตรดีดุจแก้ว แพรพรพรรณ
เช่นไฉนนั้นท่านคิดดู จะรู้เอง
ฐาปะนีย์ นาครทรรพ

5. ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ คนงาน ซึ่งเป็นฐานกำลังในการปฏิบัติงานต่าง ๆ
ก. นายพึงบำรุงคนใช้หรือคนงานโดยการให้ทำงานที่เหมาะสมกับกำลังความสามารถ ให้ค่าจ้างสมควร จัดสวัสดิการให้ แบ่งปันสิ่งของพิเศษ ๆ ให้ รักษาพยาบาลยามเจ็บป่วย และให้มีวันหยุดตามโอกาส

ข. คนรับใช้ย่อมอนุเคราะห์นายจ้าง โดยการทำงานให้เต็มที่ ทำงานก่อน เลิกที
หลัง ถือเอาแต่ของที่นายให้ นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

6. ทิศเบื้องบน ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้กอรปด้วยคุณธรรม และผู้นำทางจิตใจ

ก. คฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ โดยการ ทำ พุศฺ คิด ต่อพระสงฆ์ด้วยความเมตตา
ต้อนรับด้วยความเต็มใจ อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

ข. พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์ด้วยการห้ามไม่ทำชั่ว ด้วยความปรารถนาดี ให้คิด
เตือนใจในสิ่งที่ไม่มีความรู้และอธิบายสิ่งที่ทราบแล้วให้แจ่มแจ้ง

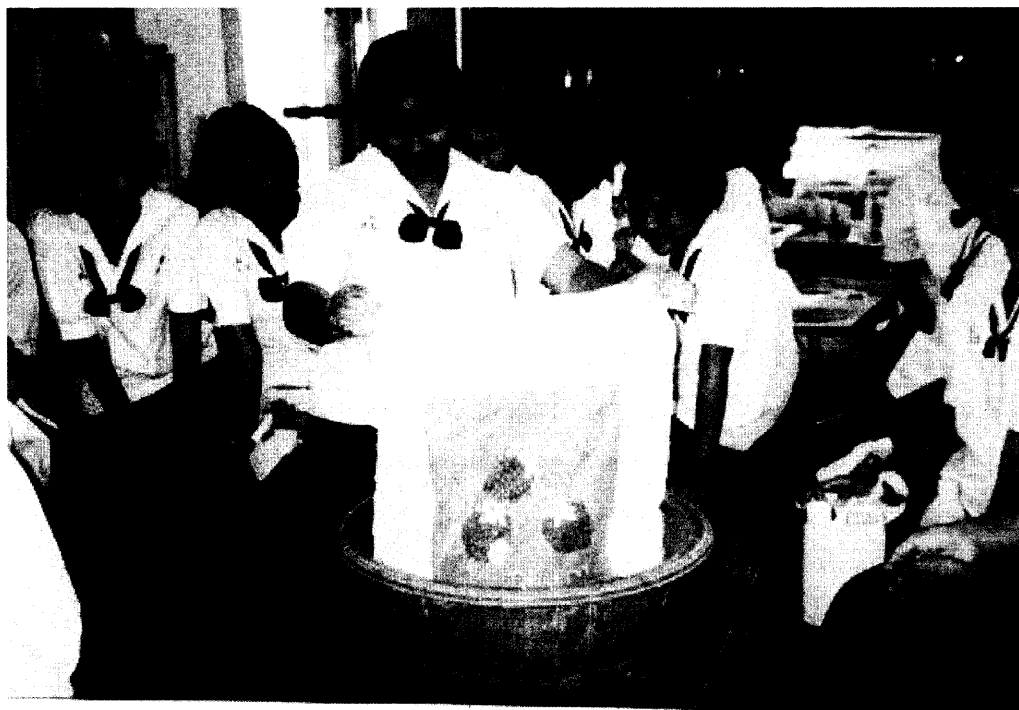
สัปปริสธรรม 7 หมายถึง ธรรมของผู้ดี หรือคุณสมบัติของคนดี ประกอบด้วย

1. ความรู้จักเหตุ รู้จักกรรม รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้กฎธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แบ่ง
เหตุผล และรู้จักหลักการที่จะทำให้เกิดผล

2. ความรู้จักผล รู้ความหมาย รู้ประโยชน์ รู้ผลที่จะเกิดขึ้น สืบเนื่องจากการกระทำ
หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักกรรม หรือพุทธภาษิต มีความหมายว่าอย่างไร หลัก
นั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้ หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตน
กระทำอยู่มีความต้องการอะไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง

3. ความรู้จักตน คือ ฐานะ ภาวะ และกำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และ
คุณธรรม ของตนเองเพื่อจะได้แก้ไขปรับปรุง และส่งเสริมให้ตนเองประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม
ต่อไป

4. รู้จักประมาณ คือ ความดี เช่น การรู้จักใช้จ่าย
5. รู้จักกาลเวลา คือ ระยะเวลาที่เหมาะสมในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น
6. รู้จักชุมชน คือ รู้จักกิจการที่จะประพัตต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนั้นเมื่อเข้าไปหา จะต้องปฏิบัติตนอย่างไร จะต้องพูดอย่างไร จะสงเคราะห์อย่างไร
7. รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างของบุคคล และรู้ที่จะปฏิบัติตนต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี

มนุษยสัมพันธ์กับการนิเทศการสอน

การนิเทศในสมัยปัจจุบันเป็นการร่วมมือทำงานด้วยกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นิเทศก์กับครูจึงจำเป็นต้องมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น ผู้นิเทศก์จะต้องใช้ความพยายามที่จะปลูกฝังพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ให้เกิดแก่ตนเอง และหมั่นคณะที่ทำหน้าที่นิเทศการสอน ดังนี้

1. ช่วยให้แต่ละคนรู้จักตนเอง รู้จักบทบาท หน้าที่และความรับผิดชอบของตนอย่างถูกต้อง
2. ช่วยให้รู้จักบุคคลอื่น สามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ สร้างความสนิทสนมคุ้นเคยกับบุคลากรทุกฝ่ายในโรงเรียน เช่น ผู้นิเทศก์อาจจัดกิจกรรมการพบปะสังสรรค์ เพื่อสมาชิกจะได้ทำความรู้จักกัน จะนำไปสู่การทำงานร่วมกันแบบประชาธิปไตย

3. ช่วยลดความกังวลใจของคณะครูให้มากที่สุด เพราะความวิตกกังวลจะทำให้เกิดผลเสียต่อการทำงาน ผู้นิเทศก์ต้องอาศัยความจริงใจ เพื่อให้ครูเกิดความศรัทธา ไว้วางใจต่อผู้นิเทศก์ให้ได้ ประการสำคัญควรให้กำลังใจด้วยการยกย่องชมเชย มากกว่าการตำหนิติเตียน

4. ใช้ศิลปะและจิตวิทยา ในการสร้างมนุษยสัมพันธ์กับครูทุกคน เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือในการทำงานต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์

ลักษณะของผู้มีมนุษยสัมพันธ์

ผู้มีมนุษยสัมพันธ์มีลักษณะดังต่อไปนี้.-

1. รู้ถึงความต้องการของมนุษย์ และมองเห็นความสามารถพิเศษของบุคคล เอนกกุลกรีสแกง (2526, 41 – 42) กล่าวถึงความต้องการเบื้องต้นของมนุษย์

ความต้องการเบื้องต้นของมนุษย์

สุนทรีย์ยะ ความดีแบบ ความงาม		ความต้องการที่เกี่ยวกับ สุนทรีย์ยะ Aesthetic needs	การจูงใจที่เกิดจาก ความรู้สึกรภายในตัว บุคคล จะมีความรุนแรง ขึ้น เมื่อ ประสบ ความสำเร็จ
ความสำเร็จและปัญญา ↓		ความต้องการในความเข้าใจ ใน กฎ ทฤษฎี ความสัมพันธ์ และ โครงสร้าง (Needs for understanding)	
แรงจูงใจทางสังคม ↓		ความต้องการให้คนอื่นยอมรับ นับถือ และต้องการให้เด่นเหนือ คนอื่น Esteen needs ความต้องการเข้าพวก Belonging needs	การจูงใจที่เกี่ยวกับ สภาพการณ์ในชีวิตความ เป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป จะมี ความรุนแรงขึ้นเมื่อไม่ได้ รับการตอบสนอง
แรงจูงใจทางกาย		ความต้องการที่จะดำรงชีวิตให้ อยู่รอดและดำรงเผ่าพันธุ์	

2. ยอมรับนับถือความคิดเห็นของบุคคลอื่น (Respect)

- ให้ความสำคัญกับบุคคลอื่น
- ยอมรับฟังความคิดเห็นผู้อื่น เข้าใจความต้องการและปัญหาของแต่ละคน

- เปิดโอกาสให้ผู้อื่นแสดงความคิดเห็น
  - ใช้เวลาเพื่อเรียนรู้กัน
  - อย่ามีอคติโดยคิดไว้ก่อนว่า บุคคลเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ โดยการตัดสินใจไว้ล่วงหน้า
  - ยกย่องความรู้ ความคิดริเริ่มของผู้อื่น ให้เกียรติชมเชยงานคนอื่นเสมอ
3. มองโลกในแง่ดี
- รู้จักหยิบบอกความดี ส่วนดีของบุคคล ไม่มองคนในแง่ร้าย
  - มองข้ามความไม่ดีของบุคคลอื่นบ้าง
4. มีความมั่นใจในตนเอง
- ปรับปรุงบุคลิกภาพของตนอยู่เสมอ
  - มีความจำดี จำชื่อคนแม่น
  - มีความเสมอต้นเสมอปลาย
  - รู้จักประมาณตน ไม่ถือตนว่าดีกว่าคนอื่น
  - แต่งกายเหมาะกับกาลเทศะ
5. รู้จักถ่อมตน
- รู้จักใช้คำพูด มีมารยาทในการสนทนา
  - สุภาพ อ่อนน้อม ยิ้มแย้ม แจ่มใส
6. เป็นคนมีอารมณ์ขัน
- สร้างบรรยากาศในการสนทนา
  - สอดแทรกอารมณ์ขัน หากการสนทนาเริ่มเกิดความตึงเครียด
7. ทำตนให้เป็นที่น่าเชื่อถือของบุคคลอื่น
- มีความยุติธรรม
  - มีความจริงใจ
  - ช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ
  - เป็นตัวอย่างที่ดี
  - เป็นคนตรงต่อเวลา ให้ตรงเวลาเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดี
  - รู้จักและสนใจที่จะส่งเสริมการทำงานเป็นหมู่คณะ
  - เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมเสมอ
  - ไม่พูดจาหาความ พูดตรงประเด็น

วิธีสร้างมนุษยสัมพันธ์ในการนิเทศการสอน

1. ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ของพระพุทธเจ้า คือ เครื่องประธานหมู่คณะให้สามัคคี เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล มีดังนี้

1.1 ทาน คือ การให้ การแบ่งปัน เสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตลอดจนการแนะนำอบรมสั่งสอน

1.2 ปิยวาจา คือ การพูดจาดี กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน ทำให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยมยอมตาม

1.3 อັถถจริยา คือ การประพฤติตนเป็นประโยชน์ ตลอดจนช่วยแก้ไขปรับปรุงกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดจนช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

1.4 สมานัตตา คือ การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติตัวสม่ำเสมอในการร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมแก้ไขปัญหา วางตน เหมาะแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม

2. ใช้หลักสัปปุริสธรรม 7 จากหลักธรรมในการสร้างมนุษยสัมพันธ์

3. ให้เกียรติกัน แม้จะสนิทสนมเข้าใจกัน แต่เมื่ออยู่ต่อหน้าคนอื่น เช่น นักเรียน คณะครูก็ต้องให้เกียรติ

4. ไวต่อความรับความรู้สึกของกันและกัน รู้และสัมผัสความรู้สึกต่าง ๆ ของกันและกัน และปฏิบัติได้ถูกต้อง

5. แสดงให้เห็นที่ประจักษ์ว่ามีความรู้ความสามารถทั้งด้านวิธีการสอน การปฏิบัติการสอน และสามารถเป็นผู้ที่ครูพึ่งพาได้ (Resources person)

6. ฉวยโอกาสที่เหมาะสมให้ความช่วยเหลือ โดยเฉพาะเมื่อครูมีปัญหาด้านการสอน

ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ มีความจำเป็นสำหรับผู้นิเทศก์ที่จะใช้เป็นกุญแจไขไปสู่ความสำเร็จ ในการนิเทศการสอน ทั้งที่ต้องทำงานกับบุคคลเพียงคนเดียวหรือเป็นคณะ การเข้าถึงจิตใจ ความรู้สึกของบุคคลอื่น จึงควรมีการฝึกฝน ปรับปรุง แสวงหาวิธีการ ทั้งนี้ เพื่อจุดประสงค์ที่วางไว้จะได้รับผลสำเร็จด้วยดี

คำถาม/หัวข้ออภิปราย

1. ทักษะมนุษยสัมพันธ์มีความสำคัญต่อการนิเทศการสอนอย่างไร?
2. ธรรมที่สร้างมนุษยสัมพันธ์ให้บุคลากรในโรงเรียนมีหลักธรรมใดบ้าง จงยกตัวอย่างให้เข้าใจ
3. จงเขียนแผนภูมิความต้องการเบื้องต้นของมนุษย์
4. พฤติกรรมใดที่แสดงถึง “การยอมรับนับถือความคิดเห็นของบุคคลอื่น (respect)” ขอให้สรุปเป็นข้อ ๆ

